

4. Зарубина, Н. Д. Текст: лингвистический и методический аспекты. – М.: Русский язык, 1981. – 112.
5. Ильенко, С. Г. О семантическом «радиусе действия» предложения в тексте // Теория языка. Методы его исследования и преподавания. – Л. : Наука, 1981. – С. 129 – 135.
6. Инфантова, Г. Г. Современные тенденции реализации текстовых категорий цельности, связности и расчлененности // Филологические науки. – 2008. – № 6. – С. 74 – 78.
7. Исаченко, А. В. О синтаксической природе местоимений // Проблемы современной филологии. – М.: Наука, 1965. – С. 159 – 166.
8. Мамедов, Н. Ш. Коммуникативная структура сложного предложения (на материале русского языка). – Баку: Мутарджим, 2008. – 284 с.
9. Москальская, О. И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1981. – 183 с.
10. Чернухина, И. Я. Очерк стилистики художественного прозаического текста (факторы текстообразования). – Воронеж: ВГУ, 1977. – 288 с.

N. Sh. oglu Mammadov
Baku Slavic university
(Azerbaijan, Baku)
e-mail: nurlan.feyziyev.87@mail.ru

To the Problem of Correlation of Sentence and Text

Key words: sentence, super-phrasal unity, text, logical continuation of thought, communication tools, external communication, internal communication, the role of the sentence in the structure of the text, the sequence of sentences, patterns of text-forming.

The article discusses the functioning of the sentence in the text on the material of the Russian language. The purpose of the article is to study the role of the sentence in the structure of the text and to identify the patterns of text-forming on this basis. The sentence is illuminated as a minimal speech unit, as the most important structural element of the text. Text as a coherent unit is based on a semantically and structurally organized sequence of sentences. The sentence in the text can be realized in the direction of studying the text-forming potencies of the sentence and in the direction of the contextual reading of the sentence. Text-forming potencies of sentence are determined by the structural-semantic correlation of the sentence with the subsequent compositional-semantic link of the text. The compositional-semantic organization of super-phrasal unity indicates the text-forming role of sentences.

В. В. Маршэўская
Гродзенскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Янкі Купалы
e-mail: tina-2010@bk.ru

УДК 808.26-318

Фразеолога-сінтаксічны спосаб утварэння дзеяслоўных фразеалагізмаў

Ключавыя словы: дзеяслоўныя фразеалагізмы, фразеолога-сінтаксічны спосаб, метафара, метанімія, сінекдаха.

У артыкуле апісваюцца асаблівасці метафарычных і метанімічных пераасэнсаванняў дзеяслоўных фразеалагізмаў на базе свабодных словазлучэнняў і састаўных тэрмінаў. Пераасэнсаванні адбываюцца ў розных кірунках, і асноўныя з іх – гэта пераасэнсаванні на вонкавай форме, знешнім выглядзе, на размяшчэнні, функцыі або прызначэнні.

Беларускія фразеологі (І. Я. Лепешаў, А. С. Аксамітаў, М. А. Даніловіч, В. А. Ляшчынская, У. І. Коваль і інш.) вылучаюць некалькі спосабаў фразеалагічнай дэрывацыі і асноўным з іх называюць фразеолога-сінтаксічны. У аснове фразеолога-сінтаксічнага спосабу ляжаць метафарычныя і метанімічныя пераасэнсаванні. Метафары прысвечана вялізная колькасць даследаванняў, і большасць даследчыкаў згаджаецца з той думкай, што “асноўным механізмам утварэння метафары з’яўляецца параўнанне, у якім выражаюцца адносіны дадзенага калектыву (ці індывідуума) да аб’ектыўнай рэальнасці” [6, 30–31].

Дэфініцыйна-ілюстрацыйныя матэрыялы са слоўнікаў [2; 3] паказваюць, што метафарычныя пераасэнсаванні свабодных словазлучэнняў адбываліся ў розных кірунках, і асноўныя з іх – гэта пераасэнсаванні па вонкавай форме, знешнім выглядзе, па размяшчэнні, функцыі або прызначэнні. Свае адцягненыя, абстрактныя значэнні фразеалагізмы перадаюць праз канкрэтныя вобразы, якія выклікаюць асацыяцыі з кім-небудзь ці чым-небудзь. Гэта, напрыклад, “птушыныя” выразы – *браць пад крыло* (каго, што), *вылятаць з гнязда* (якога, чыйго), *завысока ляцець*, *пускаяць крылы*, *складваць крылы*, *убірацца ў пер’е*; “рыбныя” – *біцца як рыба аб лёд*, *падчапіць (злавіць) на кручок (вудачку)* (каго), *закінуць вудачку*; “звярыныя” (заонімныя) – *адкідваць капыты*, *адкідваць хвост*, *стрыгчы вушамі*, *станавіцца на заднія лапкі* (перад кім), *мыш не пераскочыць*, *ваўком выць*, *пускаяць вушы*, *задзіраць капыты*, *задзіраць хвост*, *вастрыць вушы*, *паднімаць хвост*, *натапырваць вушы*, *рыць носам* (што), *смактаць лапу*, *на хвост станавіцца*; “раслінныя” – *абрастаць мохам*, *акалочваць грушы з вербаў*, *за дрэвамі не бачыць лесу*, *бярозаю ліцца*, *блудзіць у трох соснах*, *вырываць з каранем* (што), *секчы (рэзаць) пад карань* (каго, што); “прыродныя” (геаграфічныя) – *біць крыніцай*, *з ветру вярнуць віць*, *горы вярнуць* (на каго), *дождж за карак (за шыю) не лье (не капае)*, *з неба (з месяца) зваліўся*, *ліцца ракой*, *з вадой сплыў* і разнастайныя іншыя групы выказаў.

Крыніцамі для ўтварэння фразеалагічных адзінак паслужылі: а) састаўныя тэрміны – *выходзіць у тыраж* ‘становячыся непрыгодным да чаго-н., канчаць ранейшую дзейнасць; старэць, станавіцца непрыгодным для выкарыстання’, *зводзіць канцы з канцамі* ‘задавальняць жыццёвыя патрэбы, знаходзячы выйсце з цяжкага становішча; пераадольваючы якія-н. перашкоды, спраўляюцца з цяжкасцямі’, *браць на абардаж* (каго, што) ‘рашуча дзейнічаць у адносінах да каго-, чаго-н.’, *браць на буксір* (каго) ‘дапамагаць таму, хто адстае’, *кідаць якар* (дзе) ‘спыняцца, уладкоўваюцца дзе-н. на пастаяннае жыхарства’, *легчы на дно* ‘прытаіўшыся, не рабіць ніякіх дзеянняў’, *іграць ролю* (каго) ‘быць кім-н., выступаць у якасці каго-н.’, *надзяваць на сябе маску* (каго) ‘прытварацца, прыкідвацца кім-н.’, *знімацца з якара* ‘адпраўляцца, ад’язджаць’, *прыўзнімаць заслону* (над чым) ‘пачынаць рабіць вядомым што-н. тайнае, скрытнае’, *разыгрываць камедыю* ‘прыкідвацца перад кім-н., крывадушнічаць’, *біць у званы* ‘настойліва звяртаць усеагульную ўвагу на тое, што выклікае трывогу, заклікаць да барацьбы з якой-н. небяспекай’, *браць на мушку* (каго, што) ‘засяроджваць увагу на кім-н., чым-н., сачыць за кім-н., чым-н.’ і інш.; б) былыя павер’і – *дарогу перабягаць* ‘перашкаджаць каму-н., апырэджаючы ў чым-н. і перахопліваючы тое, на што разлічваў іншы’, *ліць кракадзілавы слёзы* ‘двудушна, прытворна або няшчыра скардзіцца’, *у сарочцы нарадзіцца* ‘быць шчаслівым, удачлівым, вязучым, быць шчасліўчыкам’, *рукой пайсці* ‘пачаць добра весціся, гадавацца, пладзіцца’; в) звычай – *біць паклоны* ‘пачціва кланяцца, вітаючы каго-н.’, *забіць асінавы кол у магілу* ‘канчаткова пазбаўляцца ад каго-, чаго-н., знішчаць каго-, што-н.’, *падымаць (узнімаць) на шчыт* (каго, што) ‘адзівацца з пахвалай, расхвальваць’, *напускаць туману* ‘уносіць няяснасць, няпэўнасць у якую-н. справу, заблытваць каго-н.’, *вадзіць казу* ‘хадзіць гуртам у стане ап’янення’, *вадзіць дзяды* ‘драмаць седзячы’, *валяць ваньку* ‘весці сябе несур’эзна, паступаць не так, як трэба’; г) ранейшы быт, жыццёвыя ўмовы – *плесці кашалі з лапцямі* ‘гаварыць абы-што, выдумваць’, *садзіцца не ў сваі сані* ‘брацца не за сваю справу’, *везці на валах*

(што) ‘вельмі марудна дастаўляць што-н.’, *даваць (задаваць) жару* ‘моцна сварыцца на каго-н., распякаць каго-н.; сурова распраўляцца з кім-н., караць каго-н.’, з *кірмашу ехаць* ‘блізіцца да канца свайго жыцця’, *заварочваць аглоблі* ‘адыходзіць ці ад’язджаць назад; адмаўляцца ад ранейшага рашэння, абяцання’, *наламаць дроў* ‘нарабіць памылак пры выкананні чаго-н.’, *выкідаць на сметнік* (што) ‘дарэмна траціць, марнаваць што-н.’, *гарадзіць плот* (каму) ‘выкручваючыся ў размове, гаварыць глупства, выдумляць што-н.’, *зайсці ў тупік* ‘аказвацца ў цяжкім, бязвыхадным становішчы’, *табаку ва-жыць* ‘драмаць седзячы ці стоячы, то апускаючы, то падымаючы галаву’, *маслёнку везці* ‘вельмі марудна рухацца (на запрэжаным кані)’, *абіваць парогі* (чые, каму, каго, чаго) ‘настойліва хадзіць куды-н., просячы, дамагаючыся чаго-н.’, *абуваць у лапці* (каго) ‘паступаць нядобрасумленна, ашукваць, хітраваць, падманваць’, *адпускаць лейцы* ‘змяншаць кантроль, паслабляць увагу, пільнасць, патрабаванні да каго-н.’, *араць дарогі* ‘гаварыць ці рабіць якое-н. глупства’, *адрабляць шарварку* ‘марудліва, абьякава, без старання рабіць якую-н. справу’, *бразгаць дзвярыма* ‘выяўляць рэзкі пратэст, не дабіўшыся свайго, жаданага’, *даваць лейцы ў рукі* (каму) ‘ставіць каго-н. на кіраўнічую пасаду’ і інш.

Метанімія, у адрозненне ад метафары, характарызуецца рэалістычнасцю, рэгулярнасцю, здольнасцю да ахопу сумежных сувязей паміж прадметамі і з’явамі. Даследчыкі выдзяляюць чатыры асноўныя напрамкі вывучэння семантыкі метанімічных пераносаў: семіятычны (Ч. Пірс, Р. Якабсон, В.В. Іваноў, В.К. Тарасава), лагічны (А.А. Патабня, У.Г. Гак, Ц. Тодараў), псіхалагічны (М.М. Пакроўскі, М.В. Нікіцін) і ўласна лінгвістычны (Я.Л. Гінзбург, Л.М. Мурзін, В.А. Сіроціна). “Пры семіятычным падыходзе метанімію разглядаюць як адзін з відаў індэксальных знакаў, дзеянне якіх заснавана на фактычнай сумежнасці плана зместу і плана выражэння. Прадстаўнікі лагічнага напрамку бачаць прычыны метанімічнага пераносу ў фармальна-лагічных адносінах паміж паняццямі (метанімія з’яўляецца вынікам перасячэння паняццяў). Псіхалагічны бок даследавання звязвае метанімію з рознымі відамі асацыяцый па сумежнасці (прасторавымі, часавымі, прычынна-выніковымі і г.д.). У рамках уласна лінгвістычнага падыходу метанімія вывучаецца як з’ява, асновай якой з’яўляецца: а) кампрэсія (сцяжэнне словазлучэнняў) (В.А. Сіроціна, Л.А. Капанадзе); б) замена тэматычнай схемы выказвання некаторым іншым яе кампанентам, замена, у адносінах да якой інварыянтам з’яўляецца сама гэтая схема” [4, 111–112].

Сярод вялікай і разнастайнай колькасці метанімічных пераносаў (з псіхалагічнага боку даследавання) лінгвісты выдзяляюць 5 асноўных тыпаў – прасторавы, тэмпаральны (часавы), каузальны, атрыбутыўны і апеліятыўны – кожны з якіх адлюстроўвае самыя розныя сувязі і асацыяцыі паміж прадметамі і з’явамі аб’ектыўнай рэчаіснасці [6, 107]. Сярод дзеяслоўных фразеалагімаў сустракаюцца выразы, у аснове якіх ляжаць асацыятыўныя сувязі па сумежнасці ў часе. Многія выразы гэтай групы звязаны са старажытнымі звычаямі (*на ладан дыхаць* ‘быць блізім да смерці; даходзіць да непрыгоднасці, занепадаць’, *вынесці ўперад нагамі* (каго) ‘пахавачь (нябожчыка)’, *на пасада садзіць* ‘аддаваць замуж’, *атрымліваць гарбуз* ‘абнеслаўляцца пры сватаўстве’ і пад.). Напрыклад, выток фразеалагізма *закрываць вочы* (каму) ‘быць побач з тым, хто памірае, у апошнія хвіліны жыцця’, як адзначае І.Я. Лепешаў у этымалагічным даведніку, – старажытны звычай закрываць вочы нябожчыку. Калі гэта не зрабіць своечасова, то, паводле павер’я, нябожчык “выглядзіць” сабе ахвяру [3, 141]. Іншыя выразы – жэставага паходжання: *брацца (хапацца) за жываты* ‘моцна смяцца’, *зацягваць (пацягваць) паясы* ‘адчуваць вострую нястачу, жыць у крайняй беднасці’, *глытаць сліну* ‘з зайздасцю глядзець на што-н. спакуслівае, але недаступнае’, *затаіць дыханне* ‘прыціхнуць у вялікім напружанні, здзіўленні і пад.’, *паціскаць плячамі* ‘выказваць здзіўленне, неразуменне, няведанне і пад.’, *паціраць рукі* ‘адчуваць, перажываць вялікае задавальненне ад поспеху ў якой-н. справе’, *разводзіць рукамі* ‘даходзіць да

крайняга здзіўлення, недаўмення; не ведаць, як выйсьці з цяжкага становішча’, *чалаваць рукі і ногі* (каму) ‘вельмі прасіць, маліць каго-н. аб чым-н.’, *пачухаць патыліцу* ‘паклапаціцца, падумаць, як выйсьці з пэўнай сітуацыі’, *круціць носам* ‘адмаўляцца, упірацца, натурыцца; важнічаць, выказваючы незадавальненне’, *ламаць сабе рукі* ‘даходзіць да адчаю, узрушэння (ад вялікага гора)’, *рабіць вялікія вочы* ‘выражаць крайняе здзіўленне, недаўменне’, *рваць на сабе валасы* ‘адчайвацца, вельмі моцна перажываць, гараваць’, *крывіць губы* ‘крывіцца, выражаючы незадаволенасць, злосць і пад.’, *біць кулакамі ў грудзі* ‘вельмі гарача, настойліва даводзіць што-н., запэўніваць у чым-н.’ і пад. На думку І.Я. Лепешава, фразеалагізм *зацягваць пояс* ‘адчуваць вострую нястачу, жыць у крайняй беднасці’ ўзнік на аснове сумежнасці дзвюх з’яў: калі чалавек недаядае, галадае, ён мусіць тужэй зацягваць пояс (у прамым значэнні гэтых слоў [3, 148]).

Пры атрыбутыўнай метаніміі адцягнення паняцці апрадмечваюцца, назвы ўласцівасцей становяцца назвамі прадметаў, якія валодаюць гэтымі ўласцівасцямі. Атрыбутыўная метанімія сярод фразеалагізмаў, якія ўзніклі на базе свабодных словазлучэнняў і састаўных тэрмінаў, намі не выяўлена, але, думаецца, яна прысутнічае сярод выразаў, якія склаліся на аснове ўжо існуючых фразеалагічных адзінак. Напрыклад, фразеалагізм *з’яўленне на свет* ‘нараджэнне каго-н.’ утварыўся на аснове суадноснага дзеяслоўнага фразеалагізма *з’яўляцца (з’явіцца) на свет* ‘нараджацца’. Яму сінанімічны выраз *прыход на свет* (каго, чый); фразеалагізмы *валоданне пяром* ‘уменне свабодна і выразна выказваць свае думкі на паперы’, *валоданне словам* ‘здольнасць выразна, красамоўна гаварыць, пісаць’ паходзяць з суадносных дзеяслоўных фразеалагізмаў *валодаць пяром* ‘умець свабодна і выразна выказваць свае думкі на паперы’, *валодаць словам* ‘мець здольнасць выразна, красамоўна гаварыць, пісаць’ і маюць прадметнае значэнне.

Разнавіднасцю метаніміі з’яўляецца сінекдаха. “Метанімічная сувязь мае факультатыўны, верагоднасны характар, сумежныя рэаліі тут толькі дакранаюцца, іх можна даволі лёгка раз’яднаць, аддзяліць адну ад другой. Пры сінекдасе дэнатат-крыніца пераносу і дэнатат-рэцыпіент цесна ўзаемна дэтэрмінаваны, цэлае падразумявае частку і наадварот. Сінекдахічны спосаб перайменавання патрабуе адпаведных пазалінгвістычных абставін: частка цэлага пры пераносе, як правіла, павінна быць вызначальнай, функцыянальна значымай, істотнай для дадзенага цэлага” [5, 130]. Напрыклад, у аснове вобраза фразеалагізма *да твару* (каму) у 1 знач. ‘ідзе, падыходзіць каму-н.’ ляжыць метафара (адбываецца прыпадабненне твару чалавека яго знешняму выглядзе: *Сіняя крамная сукенка і русыя, ледзь кучаравыя валасы ёй [дзяўчыне] вельмі да твару* (Крапіва) [2]), а ў 2-м значэнні ‘падыходзіць каму-н., адпавядае чыйму-н. становішчу’ – сінекдаха (атаясамліванне праз частку (твар чалавека) цэлага (самога чалавека): – *Ну, як так, то нам да твару праца ў лазні, – кажа дзед* (Астрэйка) [2]). На думку В.А. Ляшчынскай, выбар “кампанента *твар*, які выступае аб’ектам асаблівай увагі да чалавека з боку іншых, атаясамліваецца з асобай (параўн., напрыклад, фразеалагічныя адзінкі *падаць <тварам> у гразь; плюхнуцца/ляснуцца <тварам> у лужыну/гразь; не ўдарыць тварам у гразь*, створаныя для канцэптуалізацыі сорамаму, яшчэ раз паказвае, якой важнай часткай цела чалавека з’яўляецца яго твар” [4, 58].

Літаратура

1. Кліменка, В. У. Метанімія ў беларускай літаратурнай мове / В. У. Кліменка // Известия ГГУ им. Ф. Скорины, 2012. – № 1 (70). – С. 128–132.
2. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008.
3. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.
4. Ляшчынская, В. А. Ідыяматыка беларускай мовы ў лінгвакультуралагічным асвятленні : вуч. дапам. / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2019. – 250 с.
5. Мінакова, Л. М. Монасемія, полісемія і аманімія ў навукова-тэхнічнай тэрміналогіі / Л. М. Мінакова // Весці НАН Беларусі. Серыя гуманітарных навук, 2003. – № 1. – С. 108–116.

6. Старычонок, В. Д. Полісемія ў беларускай мове (на матэрыяле субстантываў) / В. Д. Старычонок. – Мінск : БДПУ імя М. Танка, 1997. – 232 с.

V. V. Marsheuskaya

Yanka Kupala State University of Grodno
e-mail: tina-2010@bk.ru

Phraseological and syntactic method of forming verbal phraseological units

Key words: verb phraseology, phraseology-syntactic method, metaphor, metonymy, synecdoche.

The article discusses the features of metaphorical and metonymic reinterpretations of verbal phraseological units that were formed from free phrases and compound terms. Reinterpretation took place in different directions, the main ones being reinterpretations based on external similarity, location in space, and function.

Т. В. Никитенко

Витебский государственный университет имени П. М. Машерова
e-mail: tatnikita@gmail.com

УДК 81'2

Некоторые аспекты функционирования англоязычных терминов, соответствующих русскому «родной язык»

Ключевые слова: родной язык, термин, английский язык, социолингвистика, корпус текстов.

В статье рассматриваются основные англоязычные термины, соответствующие в русском языке понятию «родной язык». Предлагается краткий экскурс в историю появления этих терминов, анализируется частотность их употребления по данным корпусов текстов в разных вариантах английского языка, отмечаются особенности их функционирования и использования в некоторых лингвистических исследованиях.

Введение. Как ранее неоднократно отмечалось, понятие «родной язык» ассоциируется с понятием «родина» и идеально подходит для одноязычной среды, в которой иные языки чаще всего соотносятся с «иностранными языками» и приобретаются с помощью формальных инструкций в процессе обучения [1, 88]. Распространение современного английского языка вышло далеко за пределы Британских островов: на английском говорят в Ирландии, Северной Америке, Австралии, Новой Зеландии, а также в ряде стран Африки и Азии. Английский язык является негомогенным языком, т. е. характеризуется наличием региональных вариантов, среди которых выделяются американский, канадский, австралийский, новозеландский, карибский, южноафриканский, азиатский и др. При этом во многих странах английский язык имеет статус официального языка наряду с другим языком / другими языками (Ирландия, Канада, Республика Гана, ЮАР и др.). В ряде случаев английский язык функционирует в многонациональных и этнически неоднородных государствах, таких, например, как США, где в силу социально-исторических причин население страны является разнообразным по этническому признаку. Все вышесказанное свидетельствует о том, что понятие «родной язык» в англоговорящих странах будет определяться неоднозначно в зависимости от этниче-